

Право касаційного

оскарження та порядок його реалізації в цивільному судочинстві України

О. А. Тимошенко

аспірант Київського університету права НАН
України

У статті досліджуються питання поняття та сутності права касаційного оскарження в цивільному процесі, а також аналізуються особливості правового регулювання процедури його реалізації.

Ключові слова: касація, касаційне провадження.

В статье исследуются вопросы понятия и сущности права кассационного обжалования в гражданском процессе, а также анализируются особенности правового регулирования процедуры его реализации.

Ключевые слова: кассация, кассационное производство.

In the article the questions of concept and essence of right of appeal appeal are probed in civil procedure, and also the features of the legal adjusting of procedure of his realization are analysed.

Keywords: appeal, appeal production.

У вивченні будь-яких процесуальних юридичних явищ ключове значення має питання його породження, тобто юридичні факти, що зумовлюють (визначають) початок відповідного юридичного процесу. Касаційне провадження в цивільному судочинстві як окрема стадія цивільного процесу також потребує вивчення тих вихідних засад, які зумовлюють початок та подальше продовження стадії касаційного провадження. Принциповість вивчення зазначених питань пояснюється необхідністю встановлення закономірностей здійснення касаційного провадження як одного з елементів гарантування права осіб на захист.

У юридичній літературі проблематика змісту права касаційного оскарження та механізму його реалізації мають епізодичний характер дослідження та дискусійність сформульованих ученими положень. Окремі аспекти зазначеного питання досліджувались у працях таких учених, як О. А. Підпригора, В. І. Тертишников, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, С. О. Червоний, М. Й. Штефан, О. О. Штефан та ін. Однак єдиного цілісного підходу до розуміння сутності та механізму реалізації права касаційного оскарження в цивільному судочинстві вироблено не було. Тому метою цієї праці є аналіз правового регулювання права касаційного оскарження та механізму його реалізації в Україні. Дослідження зазначених питань дасть змогу:

- з'ясувати особливості початку касаційного провадження в цивільному судочинстві та фактори, що його визначають;

- установити зміст та значення права касаційного оскарження в цивільному судочинстві;

- визначити специфіку процесуального порядку реалізації права касаційного оскарження в цивільному судочинстві.

У чинному законодавстві України, а саме в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), пра-

вовому регулюванню права касаційного оскарження присвячене положення ст. 324.

У частині 1 статті 324 ЦПК України [1] закріплено, що «сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку:

- рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, рішення і ухвали апеляційного суду за результатами апеляційного розгляду;

- ухвали суду першої інстанції, указані в пунктах 1, 3, 4, 5, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31-33 ч. 1 ст. 293 цього Кодексу, після їх перегляду в апеляційному порядку і ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі».

У першій частині статті визначено коло осіб, які мають право на касаційне оскарження судових рішень. Воно збігається з колом осіб, які мають право на апеляційне оскарження рішень. До таких осіб належать пересічні сторони – позивачі, відповідачі та їхні представники у справах позовного провадження. Також право на оскарження мають треті особи та їх представники у справах позовного провадження, заявники та їх представники, а також зацікавлені особи у справах наказного та окремого провадження. Усі вказані особи визначені в ст. 26 ЦПК України. До кола осіб, що мають право на касаційне оскарження, належать органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Відповідно до статті 37 ЦПК України в разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також інших випадках заміни осіб у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі в справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу. Зі змісту цієї статті випливає, що право-

наступники вправі оскаржити в касаційному порядку рішення суду. Усі дії, вчинені у цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язковими для особи, яку він замінив [2, с. 765].

До кола осіб, що мають право на касаційне оскарження, належать також інші особи, які не брали участі в справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки. Статус таких осіб законом не визначений. Вони не можуть бути віднесені ні до позивачів, відповідачів, третіх осіб, ні до інших учасників, визначених у ст. 26 ЦПК України. Проте подаючи апеляційну скаргу на судові рішення, вони набувають статусу апелянта – особи, яка подає апеляційну скаргу, або в разі подання касаційної скарги – касатора – особи, що подає касаційну скаргу. При цьому вони можуть оскаржити рішення суду в касаційному порядку лише за умови, що воно оскаржувалося в апеляційному порядку. Надання таким особам права касаційного оскарження виправдано, оскільки це єдиний спосіб усунення порушень їх прав, допущених при судовому розгляді справи [2, с. 766].

Згідно з частиною 1 статті 324 ЦПК України об'єктом касаційного оскарження є рішення й ухвали, прийняті судом першої інстанції, які були предметом розгляду суду апеляційної інстанції, а також ухвали та рішення суду апеляційної інстанції за результатами апеляційного розгляду. Це означає істотне звуження обсягу права касаційного оскарження: якщо особи, які беруть участь у справі, з якихось причин не скористалися правом апеляційного оскарження, то вони позбавляються права касаційного оскарження.

Аналізуючи зазначену норму закону, можна відзначити, що приймаючи зазначену норму цивільно-процесуального права, законодавець на касаційне оскарження заклав такі аспекти:

по-перше, суб'єктний аспект, який характеризує право касаційного оскарження як таке, що залежить від відповідного волевиявлення суб'єктів, тобто поєднання внутрішнього переконання та зовнішнього прояву волі щодо касаційного оскарження судових актів правозастосування;

по-друге, персоніфікований аспект, змістом якого є те, що право касаційного оскарження закріплене лише за «сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, а також за особами, які не брали участі в справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки»;

по-третє, предметний аспект, що визначає можливість касаційного оскарження рішень суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, рішення й ухвали апеляційного суду, прийняті за результатами апеляційного розгляду, а також ухвали суду першої інстанції, передбачені окремими пунктами ч. 1 ст. 293 ЦПК України, та ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі;

по-четверте, формальний аспект, змістом якого є система підстав для здійснення права касаційного оскарження, серед яких неправильно застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Таким чином, законодавець установив т. зв. межі реалізації права касаційного оскарження в цивільному судочинстві, що пов'язані із суб'єктним, персоніфікованим, предметним та формальним аспектами.

Проте, на нашу думку, реалізація права касаційного оскарження також має певні межі, що закріплені в ст. 325 ЦПК України, відповідно до якої касаційна скарга може бути подана протягом двадцяти днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду [1]. Варто наголосити, що на продовження правового регулювання здійснення права касаційного оскарження законодавцем установлюються вимоги щодо форми і змісту касаційної скарги.

ги (ст. 326 ЦПК України), порядку подання її (ст. 327 ЦПК України), відкриття касаційного провадження у справі (ст. 328 ЦПК України), приєднання до касаційної скарги (ст. 329 ЦПК України), доповнення, зміни касаційної скарги або відкликання її та відмови від неї (ст. 330 ЦПК України) тощо.

Ключовим питанням юриспруденції є, з одного боку, належне правове регулювання змісту та механізму здійснення будь-якого суб'єктивного права, а з іншого боку, належне правове регулювання кореспондуючого обов'язку з боку відповідних уповноважених суб'єктів – судових органів касаційної інстанції щодо забезпечення реалізації відповідного суб'єктивного права. У цьому випадку правове регулювання кореспондуючого обов'язку передбачене ст.ст. 3301 – 352 ЦПК України, на яких ми будемо наголошувати окремо.

В юридичній літературі право касаційного оскарження має неоднозначний характер розуміння, хоча визначення і зміст самого права мають єдиний формат законодавчого закріплення. На думку С. Я. Фурси, право на касаційне оскарження являє собою гарантію держави особам, які брали участь у справі, їх правонаступникам та особам, які не брали участі в справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи та обов'язки на можливість звернення до суду касаційної інстанції з метою перевірки законності рішень суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку та рішень, ухвал апеляційного суду, що набрали законної сили [3, с. 745]. Тим самим С. Я. Фурса закладає в основу розуміння права касаційного оскарження певне суб'єктивне право, яке належить чітко визначеному колу суб'єктів, що гарантоване державою, та можливість звернення до суду касаційної інстанції відносно перевірки чітко визначеного переліку судових актів правозастосування. З огляду на це право касаційного оскарження являє собою певну можливість, що може бути ре-

алізована шляхом відповідного волевиявлення та яка надалі матиме правові наслідки відповідно до законодавства України.

Це підтверджується також думкою вчених про те, що право касаційного оскарження обмежується насамперед об'єктом оскарження, якими є: рішення і ухвали, прийняті судом першої інстанції, що були оскаржені в апеляційному порядку; рішення і ухвали, прийняті судом апеляційної інстанції, з підстав неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права. У касаційному порядку можуть бути оскаржені тільки ті ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також постановлені за результатами їх перегляду ухвали апеляційного суду, які перешкоджають подальшому провадженню у справі (ст. 324 ЦПК України) [4, с. 503-504].

У свою чергу, С. І. Чернооченко зробив спробу розмежувати поняття «право касаційного оскарження» та «внесення касаційного подання» (на сьогодні правовий інститут «внесення касаційного подання скасовано. – О. Т.). На думку вченого, «право касаційного оскарження і внесення касаційного подання – це право на порушення провадження в суді касаційної інстанції щодо перевірки законності рішень і ухвал суду, що набрали законної сили суб'єктами права касаційного оскарження і подання» [5, с. 365]. Причому, як і позиція попередників, на думку науковця, право касаційного оскарження і касаційного подання обмежуються об'єктом оскарження, яким є рішення і ухвали, прийняті судом першої інстанції у зв'язку з порушенням ними матеріального чи процесуального права, що не були оскаржені в апеляційному порядку, а також рішення і ухвали, прийняті судом апеляційної інстанції [5, с. 366].

Підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права. На відміну від апеляційних

судів суд касаційної інстанції не перевіряє обґрунтованості рішень та ухвал. Тому в касаційній скарзі недоцільно посилалися на неправильне дослідження чи оцінку фактичних обставин справи судом першої або (та) апеляційної інстанцій [6, с. 515]. Досить цікавими та справедливими є зауваження С. Я. Фурси щодо ідентичності підстав апеляційного та касаційного провадження в цивільному судочинстві. На думку науковця, «підставами як апеляційного, так і касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, оскільки апеляційна і касаційна інстанції мають спрямовувати свою діяльність на усунення одних і тих самих помилок. На цій підставі можна було б вважати, що суд лише формально має перевіряти, чи ті норми законодавства застосовані або визначені в рішенні суду, а суть рішення має менше цікавити суд касаційної інстанції» [7, с. 833]. Варто погодитись з висновками вчених про те, що «у нормах ЦПК України закладені вимоги, яким має відповідати розгляд справи від відкриття провадження у справі до ухвалення рішення, тому невиконання або неправильне застосування судом вимог законодавства в будь-якому випадку має бути підставою для аналізу суду касаційної інстанції. Зрозуміло, що суд касаційної інстанції може визнати, що порушення норм законодавства істотно не вплинуло на рішення суду, тому відсутність посилення на ту чи іншу статтю ЦПК України не є підставою для скасування рішення суду [7, с. 833].

На наш погляд, таке формулювання щодо «суттєвості чи несуттєвості» порушень норм матеріального або процесуального права має досить абстрактний характер, що не відповідає вимогам формальної визначеності права загалом та може призводити до неоднозначного застосування в судовій практиці. Істотні порушення норм матеріального і процесуального права самі по собі проблематично розглядати як са-

мостійні підстави для скасування або зміни судових рішень. Неправильне застосування судами права може бути підставою для скасування або зміни судових рішень тільки в контексті порушення однаковості, тобто єдності судової практики, а тому порушення єдності судової практики лежить в основі касаційного перегляду і касаційного провадження як самостійної процедури цивільного судочинства. Такий підхід, на наш погляд, є більш прогресивним і відповідає цілям касаційного провадження у трьохінстанційній судовій системі.

Підбиваючи підсумки, на нашу думку, правове регулювання права касаційного оскарження в цивільному судочинстві має двохаспектну сутність, що виявляється:

по-перше, у межах реалізації права касаційного оскарження в цивільному судочинстві, що зумовлені низкою критеріїв (фільтрів) його здійснення, а саме:

вимогами щодо активного характеру реалізації права касаційного оскарження, що походить від відповідного волевиявлення суб'єктів;

персоніфікованим характером права касаційного оскарження, що зумовлено чітко визначеним колом суб'єктів, які наділені цим правом;

предметним аспектом права касаційного оскарження, що пов'язано з можливістю оскарження певної категорії судових актів правозастосування;

формальними вимогами, змістом яких є система підстав для здійснення права касаційного оскарження;

вимогами щодо форми і змісту касаційної скарги, яка має бути підготовлена та оформлена суб'єктами здійснення права касаційного оскарження;

процесуальним аспектом, що передбачає особливу процедуру подання касаційної скарги суб'єктами касаційного оскарження;

можливістю приєднання до касаційної скарги суб'єктів касаційного оскарження судових актів правозастосування;

можливістю доповнення, зміни касаційної скарги або відкликання її та відмови від неї; відмови позивача від позову та укладення мирової угоди;

по-друге, субсидіарним обов'язком судових органів щодо реагування на здійснення права касаційного оскарження, що визначається системою таких обов'язків щодо:

відкриття касаційного провадження у справі;

строків розгляду касаційної скарги, підготовки справи до касаційного розгляду;

проведення попереднього розгляду справи;

здійснення безпосереднього розгляду справи судом касаційної інстанції;

меж розгляду справи судом касаційної інстанції;

повноважень суду касаційної інстанції;

можливості відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін;

скасування рішення і передачі справи на новий розгляд;

скасування судових рішень і залишення в силі судового рішення, скасованого помилково;

скасування рішення із закриттям провадження в справі або залишенням заяви без розгляду;

скасування судових рішень і ухвалення нового рішення або зміни рішення;

відхилення касаційної скарги на ухвалу суду або її зміни чи скасування;

ухвалення рішення та постановлення ухвал судом касаційної інстанції;

оголошення судом касаційної інстанції про прийняте рішення (ухвалу);

порядку розгляду касаційної скарги, що надійшла до суду касаційної інстанції після закінчення касаційного розгляду справи тощо.

Таким чином, право касаційного оскарження в цивільному судочинстві можливо визначити як передбачений цивільно-процесуальним законодавством комплекс правомочностей чітко визначеного кола суб'єктів на підготовку та подання касаційної скарги до суду касаційної інстанції щодо певного кола актів правозастосування судів першої та апеляційної інстанцій, що засноване на підставах неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
2. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практич. коментар / За ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, В. В. Васильченка, Н. Ю. Голубевої. – Х. : Одиссей, 2009. – 952 с.
3. Цивільний процес України: академіч. курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]: [за ред. С. Я. Фурси]. – К. : Вид-во Фурси С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.
4. Цивільне процесуальне право України: академ. курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.
5. Чернооченко С. І. Цивільний процес: Вид. 2-ге, перероб. і доп.: навч. посіб. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.
6. Теліпко В. Е. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Станом на 01.11.2010 р. / За ред. Ю. Д. Притики. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 696 с.
7. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практич. коментар: У 2 т. / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – Т. 1. – 912 с.